

ESSZÉ A NÉPMESÉRŐL

NAGY OLGA: *Hősök, csalókák, ördögök.*
Kriterion, Bukarest, 1974.

Nagy Olga *Hősök, csalókák, ördögök* című könyvében mintegy 210 oldalon foglalkozik a népmesék hőisével. Bevezető helyett a mese világról ír.

A mese egységbe fogja a „gyönyört és fájdalmat, félelmet és szánalmat, démonit és eszményit; élet és halál egyszerre ellentétes és egymásba mégis átcsapó élményét” (Hankiss), azaz a kontrasztok költészete, ahol az egész teremtet világ engedelmeskedik a mese hőisének. A mesehős élete úgy indul, mint a praktikus világban élő emberé. Kalandok, viszontagságok közé jut, amelyek szörnyűvé, emberfölöttivé fokozódnak. A mesevilágban nincs rossz vég, nincs leküzdhetetlen akadály, nincs ledönt-hetetlen korlát, „kitágul minden keret, minden határ leomlik, ha a mesehős beleütközne”. A meseköltő ugyanis az emberi élet küzdését a mesevilág valóságaira támaszkodva olyanná formálja, amelyennek ő és a hallgatósága a való világot szeretné látni: a mesevilág irodalmi megformálásának ez az irodalmi célja.

Az idők folyamán felfigyeltek a mese „borzalmas”, „kegyetlen” világára, meseirodalmunkban nem egy típusban maga a borzalom a mesetéma, pl. a *boszorkány háza* (BN. 344), *Lábát mosó halál* (BN. 345). A borzalomnak az a szerepe, hogy azt leküzdve „a hős diadala csak annál fényesebben álljon a hallgató előtt” (Honti), vagyis a borzalom háttér a boldog kifejléshez. A mesében szinte nélkülözhetetlen a csoda, mely a „véletlen” mezében jelentkezik és nagyon pontos célja van, igazolja, hogy a hősek az egész világ segítkezik. Lélektani realitása is van, hiszen olyan társadalmi réteg vágyait és életszemléletét tükrözi, amely számára a csodavárás az egyetlen „modus vivendi” volt. A mese egyetlen vigasza volt egy hatalom alá vetett néprétegnek, amely így vett elégtételt magának; vagyis elmondójának a beteljesülés örömét jelentette, s legalább álmaiban kirajzolta előtte a helyesen megalkotott világrendet.

Nagy Olga esszékötete három nagy fejezetre, könyvre tagolódik. Az I. könyv a mitikus hőst mutatja be. A legelső teremtesmondák hőrszaival veti össze, akik az emberiség hite szerint kialakították az emberi életformát, megvetették alapját az emberi civilizációnak. Prométheusz, aki a tüzet elloпта az emberiségnek, vagy Lucifer, aki a „tudás almáját” kínálta fel az embernek, sajátos módon az emberiség jötevői voltak. Ezzel magyarázható, hogy a mitikus mesehős mindig szabadító. A magyar népmesékben a hőrsz alakját legtisztábban az *Égitestszabadító típus* (BN. 319*) őrizte meg. A csodálatos erejű hőrsz közös vonása, hogy égitesteket szabadítanak meg, közben az alvilágban megküzdnek a sárkányokkal, alakjukat változtatva kivédik a gonosz cselvetéseket és visszakerülnek a felső világba. A mitikus hősek már a származása is csodálatos, sorsszerű. Pl. a toronyba zárt szűz lány bámulta a rőzsákat, „Egy rőzsa felszállt hozzá, megszagolta, szájába vette...” Attól a perctől kezdve „úgy lett a rőzsától”, vagy a rőzsét szedő öregasszony a „befalt bikkfalevél”-től lett állapotos. Ezeket a hőrszket rendszerint különleges jegy jelöli meg: az *Aranyhajú ikrek* típuson belül találkozunk a nappal, holddal, csillaggal vagy aranyhajjal ékeskedő ikrekkel. Jellemző, hogy gyorsan növekednek és már a születés pillanatában csodálatos erejük teljében vagy értelmi képességükben mutatkoznak meg. A hős szépsége olyan, hogy „a napra lehetett nézni, de rá nem”.

A mitikus hős erejét Nagy Olga azzal a néphiedelemmel hozza összefüggésbe, miszerint az ember első ősei az óriások voltak és ezek kipusztulásával születtek meg az emberek. Vagyis az embernek erősnek kell lennie a környező ellenséggel és világgal szemben, mint ahogy a természetben is állandó a harc és mindig az erős győz. Ezért van, hogy a táltos jele: „sokáig szopott és különösen erős volt...” Szép példája a nagy erejű

hősnek a *Fehérlófia* (BN. 301 A) és a *Borsszem Jankó* (BN. 301*) című mesetípusok. A mitikus hősöknek gyakran álcázva van az erejük. A Hamupipőkék, Nemtudomkák stb. türelmesen viselik megaláztatásukat, holott birtokukban van valamely csodás erő vagy eszköz, mellyel minden kívánságuk teljesülhet. A táltos ló göthősnek mutatkozik, a hősnő útjába kerülő fa férges, holott képes megsegíteni a hősnőt; a legyengült állatoknak csodálatos hatalmuk van stb.

A mesehős egyedül van, magányosan kell megvívnia harcát, mert küzdelmében az emberi világban senkire sem számíthat. „Nincs költészet — írja Nagy Olga —, amely az emberi létezésnek ilyen mélységes szakadékaiba mert volna belenézni, mint a mese.”

A héroszok származása mitikus, ezért eredetük bizonytalan. Az élet-öszön megteremtett az emberek számára egy új barátot, akinek varázserője héroszi, de közelebb áll hozzá: ez a táltos. A néphiedelem szerint a „táltos Isten akaratóból születik, hogy segítsen a szegény emberen”. A táltos születése megmaradt kissé kozmikusnak, gyakran vele egy órában születik egy táltos csikó vagy táltos lány. Táltosjegy lehet a nap, hold és csillag, de általában egy csonttal több van neki, mint a közönséges embernek. Megvan az a tulajdonsága, hogy tetszés szerint változtathatja alakját. E képessége a tökéletes szabadságot jelenti; ezt a lehetőséget ismerte fel a meseteremtő tudat, amikor a mesehős bonyodalmait alakváltoztatással oldja meg. Ennek mitikus háttere van, mert példaként hadd említsük csak Zeust, Dionüszost, aki ezáltal megsokszorozták és a végtelenbe nyújtották a létezését. A *Gyöngyíró leányt* (BN. 403 A) a boszorka a kútba veti vagy a folyóba. Meghal, de aranyrucává, illetve aranyhallá változik. Kifogják, tollából vagy pikkelyéből visszaváltozik leányá. A táltosnak még egy kiváltságos tulajdonsága van: „tisztán lát olyan dolgokat, amelyeket más nem láthat meg.” Ha nem a „tudással” születik, akkor azt „megszerzi”, és sok mesében a tudás megszerzése a konfliktus megoldását jelenti. Pl. a sárkányt az pusztítja el, aki birtokában van a titoknak: hol tartja az erejét.

A táltosok bukásával születik meg a „fausti hős”, aki paktumot köt a titokzatos erővel, az ördöggel. En-

nek szép példája *A hálás ördög* című mesetípus (BN. 819*).

A népmese furfangos hőse a kópé, akit az emberi képzelet és élniakarás teremtett meg — írja Nagy Olga. E hősök egyszerű emberek, akik csavaros eszük jóvoltából győztesen kerülnek ki a bajból. Legismertebb a magyar népmesékben Ludas Matyi, Csalóka Péter; a németalföldi Till Eulenspiegel vagy a keleti Nasszredin. A kópé sem előzmények vagy ősök nélküli figura. A feladatát mindig cselvetéssel végzi: kijátssza a környezetét, pl. a hőst zsákba varrják, hogy folyóvízbe dobják, ám őt megmenti ravaszága: „Nem akarok király lenni” — kiáltja, mire valaki kioldozza és helyébe búvik (BN. 1535). Fejlett társadalmi tudatra vall annak a kópének az alakja, aki a rosszat nemcsak kivédi, hanem vissza is adja. Kockázatvállalásában ott van az emberi nyugtalanság, a mindent tudni, megismerni, vállalni akarás. Ez segíti abban, hogy minden helyzetből kivergődjék; optimizmusa sosem hagyja kétségbe esni.

A II. könyvben a mesehős egy másik típusát mutatja be: a boszorkányt, aki a gonoszság jelképe a mesében. Nagy Olga itt is utal arra, hogy már Hérodotosztól kezdve, amióta írásbeli emlékeink vannak, szörnyetegek mindig léteztek. Hogy a népi tudat a sokféle szörnyalakat miért egyetlen nőalakba gyúrta, erre is megvan a magyarázat: a gonosz boszorkány újra teremt a gonoszt. Miközben pusztít, szül is — s ezt csak asszony teheti.

„Ipolyi szerint a boszorkány minden rátsága mellett tündéri képességekkel rendelkezik, tehát az ősvallás fényéből is örökölt valamit...” Tekintetbe kell vennünk, hogy a „bűvölés”, „bájolás” valamikor tündéri vonás volt. A boszorkány a sárkányok anyja. A sárkány a népmesében a kozmikus küzdelmet hivatott ábrázolni. A hősnek nem kisebb ellenféllel kell megküzdenie, mint a lángot lövelő, buzogányt dobó, félelmetes sárkánnyal. Ha nem lenne sárkány, kin mérné le a hős a saját erejét? A sárkány tehát méltó háttért képez a hősiesség kidomborításához. Ezért ő nem is sugall borzalmat, mint a boszorkány, csupán a hős nagyszerűségének méltó aláfestése. Az *Égitestsza-badító* (BN. 319*) című mesében egész „sárkánynemzetséggel” találkozunk.

A III. könyv a hős varázseszközeit mutatja be, valamint a hős segítő-társait, a növényeket, állatokat és a legjobb társát, a táltos lovat. „A primitív ember mindent a világon étellel telítettnek képzel...” J.G. Frazer gondolatával magyarázza a szerző a nép hiedelmét, miszerint vannak önmagukban varázserejű eszközök. Ezek alapvető funkciót nyerne egyes mesetípusokban, pl. a csodalámpa vagy a bűvös tűzszerszám, a „terülj asztalkám” stb. Az eszközöknek talizmánféle szerepük van a hős életében (teljesítik kívánságát!), ezért harcol megszerzésükért. Gyakran jó tette helyébe kapja őket, vagyis az együttérzés az, ami a mitikus lényeket ajándékozásra bírja. A hiedelem szerint a növények és állatok együttérzésre képesek, és ez az alapja az ember

és közöttük létező mágikus kapcsolatnak. Mindez azt hivatott igazolni, hogy a mese hőisével az egész világmindenség együtt érez.

A meseteremtő nép képzeletének egyik legkölteibb alkotása a táltos ló, amely nem ismer akadályt térben és időben. Mindaz, amit a táltos ló tud, csupán a hős célját és boldogulását szolgálja.

Nagy Olga esszékötete nemcsak a szakemberek számára jelent értékes kézikönyvet, amit a kötetben felhasznált gazdag szakirodalom is alátámaszt, hanem a népmesét kedvelő olvasót is közelebb hozza a mesék hőiséhez, azaz jobban megismerteti a mesével, amely nem más, mint „az Ember története, akinek hőssé kell válnia, hogy emberségét megőrizze”. (Nagy Olga.)

VAJDA ZSUZSA